

Εθνικός Διχασμός 1915-1917

Η «προσχώρηση» των Κυκλάδων. Εντάσεις και διευθετήσεις

Κώστας Δανούσης

Ιστορικός Ερευνητής - Συγγραφέας

Η συμπλήρωση 100 χρόνων από την ρητή έκφραση της διάστασης της πολιτικής ηγεσίας και, συνακόλουθα, του ελληνικού λαού, προσφέρει την ευκαιρία αναδρομής στα τραγικά εκείνα γεγονότα με την προσδοκία η χρονική αποστασιοποίηση να επιτρέψει τη δυνατότητα μιας περισσότερο νηφάλιας θεώρησης του όλου θέματος. Προσφέρει, όμως, εξόχως και τη δυνατότητα θεώρησης των πραγμάτων και από μία άλλη, αιρετική ίσως ιστοριογραφικά, οπτική γωνία.

Έχει επικρατήσει να θεωρούμε Εθνικό Διχασμό την περίοδο από το Σεπτέμβριο του 1915, όταν ο λαοπρόβλητος πρωθυπουργός αναγκάζεται για δεύτερη φορά να παραιτηθεί εξαιτίας της διαφωνίας του με το Στέμμα για τον διεθνή προσανατολισμό της χώρας, στο πλαίσιο του μεγάλου ευρωπαϊκού πολέμου, έως και την επικράτηση της «κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης» και την εγκατάστασή της στην Αθήνα τον Ιούνιο του 1917. Όμως, όλοι μας γνωρίζουμε ότι ο «Διχασμός» προϋπήρχε και εξακολούθησε να υπάρχει για πολλές δεκαετίες μετά. Υπάρχει, ατυχώς, ακόμη και, με την πρώτη ευκαιρία, είναι έτοιμος να εκδηλωθεί.¹

Ο «Διχασμός», λοιπόν, του ελληνικού λαού - ίσως και κάθε λαού - είναι ένα φαινόμενο που έχει τις αφετηρίες του βαθιά στο χρόνο, υφέρπει πάντοτε και εκδηλώνεται εντονότερα ή ηπιότερα ανάλογα με το εκάστοτε πλαίσιο που προδιαγράφουν οι ανάγκες και οι συγκυρίες. Τον είδαμε να εκδηλώνεται με το πλέον απαίσιο πρόσωπο στις παραμονές της Άλωσης της Πόλης, στα χρόνια της Εθνεγερσίας και στη διάσταση Τρικούπη - Δηλιγιάννη στα τέλη του 19ου αιώνα. Απλώς, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το πλαίσιο είχε αλλάξει και η συγκυρία του μεγάλου ευρωπαϊκού πολέμου προκάλεσε τη δυναμική επανεμφάνισή του. Δεν ήταν, όπως από πρώτη ματιά φαίνεται, η ριζική διαφωνία δύο πολιτειακών παραγόντων, με διαφορετικό ταπεραμέντο ή, έστω, με πρόσδεση σε διαφορετικά διεθνή συμφέροντα. Βεβαίως αυτά υπήρχαν. Όμως πίσω από τα επιφανόμενα, τα οποία αποτελούσαν το εξωτερικό κέλυφος της σύγκρουσης, υπήρχε η βαθιά διάσταση δύο διαφορετικών κόσμων, την οποία χρωμάτιζαν ποικιλότροπα με όλα τα χρώματα της Τριδας οι συγκυρίες της εποχής.

Από τη μια πλευρά η ολιγαρχία και ο παλαιός πολιτικός κόσμος, η γερμανοτραφής στρατιωτική ελίτ, τα μικροαστικά στρώματα και ένα μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού που ένιωσαν απειλούμενοι από το κλίμα που επέβαλε το Κίνημα στου Γουδή και από την άλλη μια τολμηρή νέα αστική τάξη που προσδοκούσε τον εξορθολογισμό του κράτους και την προώθηση μεταρρυθμίσεων.² Παρά τη συνετή και μετριοπαθή πολιτική του Βενιζέλου, η οποία και αποτυπώθηκε στο Σύνταγμα του 1911, ο παλαιός κόσμος αρνήθηκε πεισματικά την ανανέωση και συντάχθηκε με το βασιλιά και την προσωπική πολιτική του στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού πολέμου. Αυτό δεν ήταν

1 Στο δημοψήφισμα του 2015 ο λαός εύκολα χωρίστηκε σε δωσίλογους (Γερμανοτσολιάδες) και πατριώτες.

2 Αναστασιάδης, Γ., «Η συνταγματική μεταρρύθμιση», στο *Ελευθέριος Βενιζέλος 1864-1936*, Ιστορικά - Ελύθεροτυπία. Αθήνα x.x., σ. 57-68, ειδικότερα 66-67.

ελληνική πρωτοτυπία. Σε όλα τα Βαλκάνια οι πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις αναδιατάχθηκαν με βάση το δίλημμα: «πόλεμος ή ειρήνη».³ Στην περίπτωση μας, όμως, σημαντικό ρόλο έπαιξε η μειωτική για το εθνικό αίσθημα πολιτική των κανονιοφόρων των Συμμάχων και η άρνηση των κατοίκων της Παλαιάς Ελλάδας, κυρίως της Πελοποννήσου, να θεωρήσουν ομότιμους και ισότιμους τους ελληνικούς πληθυσμούς που πρόσφατα είχαν ελευθερωθεί ή τους πρώτους πρόσφυγες που είχαν φτάσει στη χώρα.

Δε θα απασχολήσει την παρούσα ανακοίνωση το ποια πλευρά είχε περισσότερο ή λιγότερο δίκιο. Σήμερα, 100 χρόνια μετά, η δημοσίευση των γερμανικών και αυστριακών αρχείων έχει ρίξει άπλετο φως στα πράγματα.⁴ Το πρώτο μας ερώτημα είναι το πώς, ενώ για τον κάθε εχέφρονα άνθρωπο τα συμφέροντα της χώρας επέβαλαν την προσχώρησή της στο στρατόπεδο της «Εγκάρδιας Συνεννόησης» - ο Βενιζέλος στην επιστολή του στον βασιλιά έγραφε (7/9/1914) ότι «οποιαδήποτε και αν είναι η έκβασις του ευρωπαϊκού πολέμου εν τη μέση Ευρώπη, τοπικώς εν τη Ανατολή η επικράτεια του συνδυασμού ου μετέχει η Αγγλία έσται πλήρης» -, εντούτοις ένα τόσο μεγάλο μέρος του λαού τάχθηκε φανατικά με τη στάση «Ουδετερότητας» που ευνοούσε τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες. Το δεύτερο είναι το «γιατί» και «πού» η διάσταση αυτή έλαβε δραματικές διαστάσεις, π.χ. η έκρηξη των «Νοεμβριανών» στην πρωτεύουσα, και το τρίτο το «πώς» οι τοπικές κοινωνίες διαχειρίστηκαν την ένταση που ακολούθησε.

Είναι βέβαιο ότι η χώρα και οι πολίτες είχαν καταπονηθεί από τους Βαλκανικούς πολέμους. Ποτέ από τα χρόνια της Παλιγγενεσίας και εντεύθεν δεν είχαν θρηνήσει τόσους νεκρούς και ήταν φυσικό να μην είναι διατεθειμένοι να θρηνήσουν και άλλους για ένα διακύβευμα που τους φαινόταν μακρινό και εν πολλοίς ξένο, ενώ η παλαιά ολιγαρχία και τα μικροαστικά στρώματα ένιωθαν ανασφάλεια μπροστά στη νέα ανερχόμενη αστική τάξη που εκπροσωπούσε ο Βενιζέλος. Ήταν, λοιπόν, εύλογο όλες αυτές οι δυνάμεις να στηρίζουν την «Ουδετερότητα». Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, στην αλυτρωτική του εκδοχή, είχε ρητορική μονάχα σημασία. Αφορούσε στους πανηγυρικούς των επετείων και σε κάποιους αφελείς ρομαντικούς, όπως ο ποιητής Λορέντζος Μαβίλης! Δεν έχει παρά να εξετάσει κανείς την ανθρωπογεωγραφία προέλευσης των Μακεδονομάχων για να δει την πικρή αλήθεια.

Από την άλλη πλευρά θα παρατηρήσουμε ότι ακραίες συμπεριφορές αναπτύχθηκαν σε περιοχές που αφενός δεν υπήρχε ισορροπία πολιτικών δυνάμεων και αφετέρου ήσαν αρκετά πίσω από τα όρια της διακινδύνευσης. Και αυτό ήταν απολύτως

3 Μαρκέτος, Σπ., «Τα Νοεμβριανά», στο *Ελευθέριος Βενιζέλος 1864-1936*, Ιστορικά - Ελευθεροτυπία, Αθήνα κ.κ., σ. 91-102, ειδικότερα 92.

4 Για τον Εθνικό Διχασμό (1915-1917) υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία. Θα περιοριστούμε στα:

Βεντήρης, Γ. (1931), *Η Εβλής τον 1910-1920, τόμοι 2*. Αθήναι.

Μεταξάς, Ι. (1935), *Ιστορία του Εθνικού Διχασμού*. Αθήναι.

Δαφνής, Γρ. (1954), *Η Εβλής μεταξύ δύο πολέμων, τόμοι 2*. Αθήναι.

Γονατάς, Στ. (1957), *Απομνημονεύματα*. Αθήναι.

Δαγκλής, Π. (1965), *Αναμνήσεις, έγγραφα, αλληλογραφία - Το Αρχείο του, τόμοι 2*. Αθήναι.

Στρέιτ, Γ. (1964 - 66), *Ημερολόγιον - Αρχείο, τόμοι 2*. Αθήναι.

Λεονταρίτης, Γ. (1978), «Η Ελλάς και ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος». *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941, τόμος ΙΕ΄*. Αθήναι: Εκδοτική Αθηνών, σ. 15-73.

Ενεπεκίδης, Π. (1992), *Η δόξα και ο διχασμός: από τα μυστικά αρχεία Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης 1908-1918*. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.

Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. (2015), *1915. Ο Εθνικός Διχασμός*. Αθήνα: Πατάκης.

φυσικό, αφού ήταν σχεδόν εξασφαλισμένο ότι δε θα υπήρχε καταλογισμός ευθυνών και άμεσες, τουλάχιστον, συνέπειες. Εκεί που υπήρχε ισορροπία δυνάμεων ή, όπου οι άνθρωποι ζούσαν στα όρια της διακινδύνευσης - εξαρτημένοι π.χ. από την εισαγωγή των απολύτως αναγκαίων αγαθών -, οι εντάσεις διευθετήθηκαν ή εκτονώθηκαν ήπια, αφού η μοίρα ήταν κοινή για όλους.

Η παρουσίαση της εξέλιξης των πραγμάτων σε μια κομβικής γεωπολιτικής σημασίας περιοχή της χώρας, στο Αρχιπέλαγος των Κυκλάδων, μια περιοχή που βρισκόταν ανάμεσα στον κόσμο της Παλιάς Ελλάδας και σε εκείνον του Ανατολικού τόξου (Κρήτη, νησιά Ανατολικού Αιγαίου και Μακεδονία), με οδηγεί σε κάποιες επισημάνσεις, τις οποίες, παρ' όλο που θεωρώ ορθές, τις καταθέτω περισσότερο ως υποθέσεις εργασίας. Και η κυριότερη είναι ότι το ζήτημα, του οποίου επιχειρούμε τη διαπραγμάτευση, είναι περισσότερο ανθρωπολογικό και λιγότερο ιστορικό ή πολιτικό.

Οι Κυκλάδες καλύπτουν το κεντρικό Αιγαίο και ανάμεσά τους διέρχονταν από αιώνες οι κύριοι θαλασσινοί δρόμοι που οδηγούσαν από τη Δύση στην Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και τη Σμύρνη. Ας μην ξεχνάμε ότι στους διαύλους της Κέας - Μακρονήσου και Τήνου - Μυκόνου το γερμανικό υποβρύχιο U-73 πόντισε τις νάρκες που έστειλαν στο βυθό τον «Britannic» στις 8/11/1916 (π.ν.) και έπληξαν το «Braemar Castle» δύο μέρες αργότερα. Η γεωπολιτική τους θέση ενισχύθηκε μετά την Εκστρατεία της Καλλιπόλης και την εγκατάσταση του συμμαχικού προγεφυρώματος στη Μακεδονία. Άμεσα κατελήφθησαν η Μήλος και η Λήμνος, λιμάνια κομβικής σημασίας για τις επιχειρήσεις και τις θαλάσσιες μεταφορές. Ταυτόχρονα οι Σύμμαχοι - με βάση το προηγούμενο της ανθράκευσης παρά τη Δονούσα των γερμανικών καταδρομικών Goeben και Breslau - υποψιάζονταν ότι στις μικρές Κυκλάδες γινόταν με την ανοχή, ή την άμεση συνεργασία, της Ελληνικής Κυβέρνησης τροφοδοσία σε καύσιμα των εχθρικών υποβρυχίων. Τέλος, και ίσως το σημαντικότερο, η Ερμούπολη ήταν κεντρικός σταθμός της Eastern Telegraf, της Αγγλικής Εταιρείας που διαχειριζόταν το δίκτυο των τηλεγραφικών επικοινωνιών με τη Μέση και Εγγύς Ανατολή, τις Ινδίες και την Ινδοκίνα. Ήταν, λοιπόν, αδύνατον να μην ενδιαφερθούν για τον απόλυτο έλεγχο μιας τόσο κομβικής σημασίας για το Μακεδονικό μέτωπο, αλλά και για την Ανατολική Μεσόγειο, περιοχής. Αντιθέτως μάλιστα, τόσο οι Αγγλικές όσο και Γαλλικές Υπηρεσίες Πληροφοριών είχαν αρκετά ωρίς εγκαταστήσει τα δίκτυά τους στην περιοχή. Εξάλλου η Σύρος ήδη από τις αρχές του 1916 τελούσε υπό την άμεση εποπτεία του Αγγλικού στόλου.

Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης πάλι, η οποία ενδιαφερόταν, για την επέκταση του χώρου ελέγχου της και συνακόλουθα για την ενίσχυση των μονάδων στρατού που είχε ήδη συγκροτήσει, κατανόησε πολύ ενωρίς ότι οι συνθήκες για μια επιχείρηση προσεταιρισμού των Κυκλάδων - όπως και άλλων νησιών του Αιγαίου και του Ιονίου - είχαν ωριμάσει. Τα νησιά, ήδη από τον πρώτο συμμαχικό αποκλεισμό της χώρας, που απέβλεπε στον περιορισμό της εισαγωγής καυσίμων και σιτηρών, είχαν έντονα αισθανθεί το φάσμα της πείνας. Εκτός ίσως τα δύο μεγάλα νησιά, την Άνδρο και την Νάξο, όπου θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για κάποια αυτάρκεια, στα υπόλοιπα η επιβίωση εξαρτιόταν άμεσα από τις εισαγωγές. Στην Τήνο, αίφνης, από τα χρόνια της βενετικής κυριαρχίας τα παραγόμενα δημητριακά δεν κάλυπταν τις τοπικές ανάγκες για περισσότερους από 7 ή 8 μήνες.

Οι τοπικές κοινωνίες ήταν εξαιρετικά εξωστρεφείς - η θάλασσα συνδέει, δε χωρίζει - και είχαν στενές επαφές με τα κοσμοπολίτικα κέντρα της Ανατολής, όπου διατηρούσαν ισχυρές παροικίες. Π.χ. τα Βουρλά, στη χερσόνησο της Ερυθραίας, μύριζαν έντονα Νάξο! Μοιραία οι πληθυσμοί τους ανήκαν στην Ελλάδα που τολμούσε να αισιοδοξεί και στις εκλογές των 1910, 1912 και του Μαΐου του 1915 είχαν στηρίξει εγκαρδώς το κόμμα των Φιλελευθέρων, ενώ στις εκλογές του επόμενου Δεκεμβρίου η αποχή υπήρξε ιδιαίτερα μεγάλη. Αυτό βέβαια δε σημαίνει - το απέδειξε εξάλλου το Δημοψήφισμα του 1924⁵ - ότι διαπνέονταν από αντιδυναστικά αισθήματα. Τουναντίον, ιδίως οι καθολικοί των Κυκλάδων, ήταν προσπλωμένοι στην ιδέα της βασιλείας. 85 χρόνια ελεύθερου βίου ήταν εκπαιδευμένοι στην ελέω θεού βασιλεία. Στα περισσότερα μάλιστα σπίτια των καθολικών των Κυκλάδων υπήρχαν λιθογραφίες των βασιλιάδων της Ευρώπης, κληρονομιά της Ιεράς Συμμαχίας και της πολιτικής του Πίου του Θ' (1846-78). Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι κατά το Δημοψήφισμα του 1924 κατά του βασιλικού θεσμού τάχθηκε ρητά μόνον το ανατολικό τόξο της χώρας, περιοχές δηλαδή που είχαν πρόσφατα απελευθερωθεί.

Τα Νοεμβριανά (18 και 19 Νοεμβρίου 1916), οι διώξεις και η άσκηση τρομοκρατίας σε βάρος των Φιλελευθέρων της πρωτεύουσας και ο συνακόλουθος αποκλεισμός των ελληνικών παραλίων που ανακοινώθηκε στις 24 Νοεμβρίου 1916 λειτούργησαν πιεστικά. Αμέσως μετά τα γεγονότα ο επικεφαλής της Αγγλικής Αντικατασκοπείας στην Αθήνα, λοχαγός Compton Mackenzie (1883-1972), εγκατέλειψε με το επιτελείο του την ελληνική πρωτεύουσα και στις 25 Νοεμβρίου 1916 εγκαταστάθηκε στη Σύρο.⁶ Εκεί οι βρετανικές δυνάμεις ουσιαστικά κατέλυσαν τις ελληνικές κρατικές αρχές και άρχισαν να λαμβάνουν άμεσα μέτρα ελέγχου της νησιωτικής περιοχής. Ίδρυσε πάραυτα Υπηρεσία Στρατιωτικού Ελέγχου (Military Control Office) και Γραφείο Κατασκοπείας (Intelligence Bureau) στο κτίριο του Αυστριακού Προξενείου. Με τη συνεργασία αγγλικών αγημάτων κατέλαβε επίκαιρες θέσεις, συνέλαβε και απέλασε τους Προξένους της Γερμανίας και Αυστρίας και συνέλαβε όσους στρατιωτικούς και χωροφύλακες δεν αποκήρυξαν το κράτος της Αθήνας. Ταυτόχρονα δρομολόγησε ενέργειες προετοιμασίας της κατάληψης των υπολοίπων Κυκλάδων. Μια μάλιστα από τις πρώτες του ενέργειες ήταν η σύλληψη στη Νάξο του απόστρατου ταγματάρχη (και βουλευτή) Μανούσου Δερλερέ και του Προέδρου της Κοινότητας Εμμανουήλ Ναυπλιώτη, τους οποίους οι Άγγλοι υποψιάζονταν ως συνεργάτες των Γερμανών.

Στις 29 Νοεμβρίου 1916 αποβιβάστηκαν στη Σύρο δυνάμεις της Προσωρινής Κυβέρνησης Θεσσαλονίκης - 200 στρατιώτες και 100 Κρητικοί χωροφύλακες - υπό τον συνταγματάρχη Νικόστρατο Καλομενόπουλο (1865-1952), προερχόμενες από τη

5 Αν και τα αποτελέσματα του Δημοψηφίσματος του 1924 δε δημοσιεύθηκαν ποτέ επίσημα, γνωρίζουμε ότι σε επίπεδο χώρας η Προεδρευόμενη Δημοκρατία έλαβε το 70% των ψήφων. Στις Κυκλάδες μόλις το 35,5%, ενώ στην Αργολιδοκορινθία το 54%. Αναμφίβολα υπήρξαν παρεμβάσεις. Όχι όμως ακραίες. Γι' αυτό εξάλλου το αποτέλεσμα αναγνωρίστηκε άμεσα από το Κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Ιωάννη Μεταξά.

6 Mackenzie, C. (1940), *Aegean Memories*. London, Toronto, Melbourne and Sydney: Cassell and company Limited.

Βλέπε επίσης τα έργα του, *Greek memories*, Cassell, London 1932, και *Greece in my life*, Chatto & Windus, London 1960.

Λέσβο.⁷ Οι επαναστατικές δυνάμεις κατέλυσαν τις υφιστάμενες κρατικές αρχές και συνέλαβαν όσους υπαλλήλους δε δήλωσαν πίστη στην κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, τους οποίους και απέλασαν προοδευτικά στην Αθήνα. Τα Δημοτικά Συμβούλια Ερμούπολης και Σύρου συντάχθηκαν αμέσως με την κυβέρνηση Θεσσαλονίκης. Οι ελάχιστοι επίσημοι του νησιού δεν τόλμησαν να προβάλουν αντίσταση.

Μετά την εγκατάσταση των επαναστατικών δυνάμεων άρχισε προοδευτικά η κατάληψη των υπολοίπων Κυκλάδων στο πλαίσιο προετοιμασίας που είχε εκπονήσει ο Compton Mackenzie. Όπως σημειώνει ο ίδιος στο βιβλίο του *Greek Memories*, ο επισιτισμός των νησιών εξαρτάτο από τη στάση τους έναντι της Προσωρινής Κυβέρνησης Θεσσαλονίκης και το επιχείρημα αυτό στα πενόμενα από τον αποκλεισμό νησιά ήταν αρκετά ισχυρό. Οι φιλελεύθεροι βουλευτές Κυκλάδων της Βουλής του 1915 Κων/νος Καλομενόπουλος και Κων/νος Αλαβάνος με το μικρό ατμόπλοιο «Αστραπή», έμφορτο αλεύρων, άρχισαν να περιέρχονται τα νησιά και να καλούν τις κρατικές και δημοτικές αρχές σε προσχώρηση. Πρώτα νησιά ήσαν η Τήνος και η Μύκονος, στα οποία η επιχείρηση ευοδώθηκε χωρίς δυσκολίες.

Πολλοί υπάλληλοι, κυρίως δικαστικοί και άνδρες της Χωροφυλακής, αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Συλλαμβάνονταν, μεταφέρονταν στη Σύρο και προοδευτικά απελαύνονταν. Τα Κοινοτικά, όμως, Συμβούλια φαίνεται πως προσχώρησαν άμεσα πιεζόμενα από το φάσμα της πείνας. Οι τοπικοί παράγοντες βρήκαν τρόπο να συμβιβάσουν τις όποιες διαφωνίες τους μπροστά στη νέα κατάσταση. Εξαιρετικό παράδειγμα το Κοινοτικό Συμβούλιο Τήνου. Από τα επτά μέλη του οι 5 ή 6 ήσαν βασιλικοί. Από αυτούς, ο πλέον επιφανής, ο δικηγόρος Αλέξανδρος Λαγουρός, συνέταξε το ψήφισμα προσχώρησης, το υπέγραψαν όλοι, ανέθεσαν πάραυτα την προεδρία στον βενιζελικό Ζαννάκη Αλαβάνο, αδελφό του βουλευτή, και απήλθε ένας έκαστος στις ασχολίες του. Το ίδιο σκηνικό, λίγο πολύ, επαναλήφθηκε σε όλα τα νησιά. Οι κάτοικοί τους είχαν ζήσει επί αιώνες στα όρια της διακινδύνευσης, γνώριζαν πολύ καλά την κατάσταση και δεν είχαν καμία διάθεση για περιπέτειες. Το πολιτικό δόγμα των Κυκλαδιτών - «Εμείς προσκυνάμε όποιο βασίλειο μας εποικίζει» - είχε διατυπωθεί ρητά από το 1770 σε απάντηση των Συριανών στους Ορλώφ.⁸

Μοναδικές εξαιρέσεις, για διαφορετικούς βέβαια λόγους, ήσαν οι περιπτώσεις της Μήλου⁹ και της Απειράνθου της Νάξου. Οι Μηλιοί, αν και τελούσαν ουσιαστικά υπό γαλλική κατοχή, δε δέχτηκαν να προσχωρήσουν στην κυβέρνηση Θεσσαλονίκης ούτε όμως και πείστηκαν. Η περίεργη αυτή κατάσταση οφειλόταν σε ενδοσυμμαχικούς ανταγωνισμούς, τους οποίους οι κάτοικοι του νησιού εκμεταλλεύτηκαν για να αποφύγουν την επικείμενη επιστράτευση. Εξάλλου ο ελλειμενισμός του γαλλικού στόλου στο ασφαλές λιμάνι της Μήλου υπήρξε αφορμή κερδοφόρων συναλλαγών, φαινόμενο που ανακαλούσε στη μνήμη τη συνεργασία των κατοίκων με τους κουρσάρους δυο αιώνες

7 Κυπραίος, Ν. Γ. (1919), *Επαναστατικά σεξίδες. Το Εθνικόν Κίνημα ανά τις Κυκλάδας*. Εν Σύρω. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η σχετική βιβλιογραφία για τις Κυκλάδες είναι ισχαμική. Για την Τήνο εκκρεμεί η δημοσίευση της εισήγησης του υπογράφοντος «Η Τήνος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και του Διχασμού» που παρουσιάστηκε σε Ημερίδα με θέμα «Η Τήνος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου» που διοργανώθηκε στις 27/9/2014 στο Μουσείο Μαρμαροτεχνίας (Πύργος Τήνου)

8 Στεφάνου, Κλ. (1878), *Ανέκδοτα έγγραφα αποσταλθέντα προς τους κατοίκους των Κυκλάδων κατά την υπό των Ρώσων κατοχήν αυτών*. Αθήναις, σ. 2.

9 Μπελιβανάκης, Γρ. (2003), *Οι Αγγλογάλλοι στη Μήλο κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο*. Αθήνα.

πριν. Το νησί τέθηκε τελικά υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης Βενιζέλου μετά τον Ιούνιο του 1917.

Στη Νάξο, όπου η άρνηση των Απειρανθιτών να αναγνωρίσουν την κυβέρνηση Θεσσαλονίκης οδήγησε σε αιματηρές εξελίξεις, τα τραγικά γεγονότα οφείλονταν στην παθολογική εξάρτηση των κατοίκων από τον συμπατριώτη τους Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη, την εσφαλμένη εκτίμηση της κατάστασης και την ανελαστικότητα του επικεφαλής των στρατιωτικών δυνάμεων. Οι ορεσίβιοι και αγέρωχοι εκείνοι Αξιώτες αναγκάστηκαν να υποταχθούν, όταν αντιλήφθηκαν ότι τα όπλα σκοτώνουν!

Σε γενικές, όμως, γραμμές οι κάτοικοι των νησιών προσχώρησαν στην κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης ειρηνικά, πιεζόμενοι από την ανάγκη. Στην πλειοψηφία τους ήσαν βενιζελικοί, όμως δεν είχαν αντιδυναστικά φρονήματα. Η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί - διάσπαση Βενιζέλου και βασιλιά - ήταν πρωτόγνωρη γι' αυτούς και δεν είχαν τη δυνατότητα να την επεξεργαστούν. Έτσι προτίμησαν να υποταχθούν στην άμεση ανάγκη, που τους υπενθύμιζε ανά πάσα στιγμή η παρουσία του αγγλογαλλικού στόλου. Η Αθήνα ήταν πολύ μακριά γι' αυτούς.

Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει πως η προσχώρηση υπήρξε ανέφελη. Κάθε άλλο. Εκτός τους αντιτιθέμενους κρατικούς υπαλλήλους, πολλοί από τους κατοίκους - κυρίως διανοούμενοι και ιερείς - αρνήθηκαν να δεχτούν τη νέα κατάσταση. Π.χ. κάποιοι ιερείς αρνήθηκαν να πάψουν να μνημονεύουν το βασιλιά. Όλες, όμως, αυτές οι αντιδράσεις αντιμετωπίστηκαν σε σχετική ηπιότητα. Στην Τήνο αίφνης ο Αλαβάνος δεν άγγιξε τους πολιτικούς αντιπάλους του, αλλά εξόρισε για πολύ μικρό διάστημα τέσσερις αντιφρονούντες· ένα γιατρό, ένα δάσκαλο και δυο ιερείς, έναν ορθόδοξο κι έναν καθολικό. Ήταν περισσότερο μια υπενθύμιση για το ποιος κυβερνά, παρά για κατασταλτικό μέτρο. Σε γενικές, όμως, γραμμές δε σημειώθηκαν ακραίες συμπεριφορές. Όλοι γνώριζαν το ευμετάβλητο των πραγμάτων και συμπεριφέρθηκαν επιφυλακτικά.

Υπήρξαν, όμως, δύο καίρια προβλήματα, τα οποία προήλθαν από την επιστράτευση και τον επισοισμό. Την άνοιξη του 1917 η κυβέρνηση Θεσσαλονίκης ίδρυσε τη Μεραρχία Κυκλάδων με δύο Συντάγματα Πεζικού, το 10^ο Σύρου και το 11^ο Τήνου. Η στρατολογία προχώρησε με δυσκολία, τουλάχιστον μέχρι την εγκατάσταση της κυβέρνησης στην Αθήνα. Ιδιαίτερα επιφυλακτικοί υπήρξαν οι καθολικοί στρατεύσιμοι. Τελικά, όμως, οι Κυκλαδίτες κατέβαλαν και αυτοί ιδιαίτερα μεγάλο μερτικό στη μεγάλη εξόρμηση της πατρίδας κατά τον επόμενο χρόνο.

Οι δυσκολίες επίσης του επισοισμού δημιούργησαν εντάσεις μεταξύ του πληθυσμού. Οι κάτοικοι των αστικών οικιστικών πυρήνων κατηγορήσαν δημόσια τους εμπόρους και τους γεωργούς για αισχροκέρδεια και σε κάποιες περιπτώσεις σημειώθηκαν και βίες συμπεριφορές. Η κατάσταση αυτή οδήγησε στη συνέχεια στην ίδρυση Πιστωτικών - Προμηθευτικών Συνεταιρισμών, οι οποίοι, σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στον Πύργο της Τήνου - χωριό πολυτεχνικό, καλλιτεχνικό με ριζοσπαστικό πολιτικό φρόνημα - λειτούργησαν με μεγάλη επιτυχία.

Μετά την εγκατάσταση της κυβέρνησης Βενιζέλου στην Αθήνα, την ενοποίηση της εθνικής επικράτειας και την επανασύσταση της Βουλής του Μαΐου του 1915 τα πνεύματα στο κυκλαδικό σύμπλεγμα ηρέμησαν εντελώς. Οι Κυκλαδίτες έκλαψαν τους νεκρούς τους κατά το μεγάλο ευρωπαϊκό πόλεμο - και ήσαν πολλοί -, και πανηγύρισαν

την Ειρήνη και τη Συνθήκη των Σεβρών. Όμως, η μικρασιατική εμπλοκή ξανάφερε το κλίμα της επιφυλακτικότητας. Είχαν από αιώνες το ένα τους πόδι στις απέναντι ακτές της Ιωνίας και η ανησυχία τους για την τύχη του μικρασιατικού ελληνισμού ήταν εύλογη και άμεση. Εξάλλου θα ήταν εκείνοι που θα έβλεπαν πρώτοι τα πλήθη των καθημαγμένων προσφύγων να αποβιβάζονται στα λιμάνια τους.

Στις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 οι Κυκλαδίτες απαξίωσαν τους βενιζελικούς υποψηφίους. Τα αποτελέσματα, σε σχέση με τις εκλογές της 31^{ης} Μαΐου 1915, αντιστράφηκαν. Δεν εξελέγη κανείς υποψήφιος των Φιλελευθέρων. Ο λαός είχε κουραστεί από την οκταετή πολεμική προσπάθεια και ζητούσε την ειρήνη που επαγγελλόταν η Αντιπολίτευση. Βέβαια, το κόμμα των Φιλελευθέρων ξαναπόχτισε τη δύναμή του. Όμως, στις αρχές της δεκαετίας του 1930 - κάτω από το βάρος της μεγάλης οικονομικής κρίσης - το φιλελεύθερο φρόνημα υποχώρησε και αναζωπυρώθηκαν, μάλιστα σε βαθμό πρωτόγνωρο, οι πολιτικές εντάσεις. Τα διακυβεύματα πλέον δεν ήσαν τόσο κρίσιμα και οι Κυκλαδίτες είχαν την πολυτέλεια να διχαστούν.

Ήλθε, όμως, η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου να δώσει τέλος στις εντάσεις εκείνες. Ο επερχόμενος πόλεμος και η συνακόλουθη ξένη κατοχή θα δημιουργούσαν νέες, αλλά, σε γενικές γραμμές, δομημένες πάνω στο παλαιό υπόβαθρο.